

Veidenbauma publicistika

Vita Zelče

Kopsavilkums

Rakstā aplūkota Eduarda Veidenbauma publicistika, kuras mantojumu veido četri darbi – “Gabals iz tautsaimniecības” (1886), “Soda likumu vēsturiskā attīstība un viņu filozofiskais pamats” (1891), “Vairāk gaismas!” (1892) un “Apcerējumi iz mekānikas” (1891, publ. 1894). To teksti analizēti, izmantojot Rutas Vodakas izstrādāto diskursa vēsturiskās analīzes pieeju, kurā svarīga nozīme ir tekstu tapšanas vēsturiskā konteksta iztirzājumam un izpratnei. Veidenbauma publicistikā identificēti divi pamatdiskursi: taisnīguma un netaisnīguma diskurss un sabiedrības un tehnoloģiju mainības diskurss. To tapšanā veiksmīgi izmantotas vairākas diskursīvās stratēģijas – nominācijas, apgalvojuma, argumentācijas, reprezentācijas un intensifikācijas stratēģijas. Veidenbauma publicistikā vērojamas diskursīvās konstrukcijas liecina, ka viņam svarīgi ir kritiski skaidrot sava laika dzīveskārtību, tajā pastāvošo netaisnību, notiekošās sociālās un ekonomiskās pārmaiņas, moderno tehnoloģiju pieaugušo nozīmi. Viņš uzskata, ka sociālās kārtības pārveidi sekmēs gan zinātnes atklājumi un to ieviešana dzīvē, gan arī cilvēki un organizācijas, kas spēj nostāties taisnīguma pusē. Veidenbauma sacerējumiem raksturīga zināšanu un faktu bagātība, kā arī mākslinieciski spēcīga un krāšņa valoda un izteiksme. To tapšanu būtiski ietekmējis sava laika konteksts, lasītā literatūra, skolā un universitātē iegūtās zināšanas, kā arī saskarsme un domu apmaiņa ar draugiem, tuviniekiem un studiju biedriem.

Raksturvārdi: publicistika, diskurss, taisnīgums un netaisnīgums, sabiedrības un tehnoloģiju mainība, vēstures konteksts.

Dzejnieka Eduarda Veidenbauma kultūras mantojuma vienu atzaru veido publicistika. Ar šo jēdzienu tiek apzīmēta literatūra par aktuāliem sociālajiem un politiskajiem jautājumiem. Veidenbauma publicistikai pieder četri zinātniskie un populārzinātniskie sacerējumi par sociālām, ekonomiskām, juridiskām un dabaszinātņu tēmām. Uzreiz jāteic, ka tikai rets mūsdienu lasītājs šos sacerējumus atzīs par saturiski interesantu un aizraujošu lasāmvielu. Tas šos publicistiskos darbus šķir no Veidenbauma dzejas, kas joprojām ir populāra, tiek komponēta, lietota mākslas un kultūras projektos. Veidenbauma publicistikai nepiemīt arī kāda īpaša zinātniskā vērtība, tie mūsdienās atzīstami kā skolnieka un studenta pētnieciskas ievirzes darbi un/vai vingrinājumi akadēmiskās rakstīšanas jomā, nevis kvalificēta zinātnieka pētījumu rezultātā radīts jaunu

zināšanu pienesums. Mūsdienās šie sacerējumi ir nozīmīgi kā Veidenbauma, latviešu dzejas klasiķa, biogrāfijas daļa un kā viena no viņa pasauluzskata un vērtību sistēmas atslēgām.

Šajā rakstā Eduarda Veidenbauma publicistiskie raksti aplūkoti, izmantojot Rutas Vodakas izstrādāto diskursa vēsturisko analīzes pieeju (*the discourse-historical approach*). Ar tās starpniecību tiek identificēti galvenie Veidenbauma publicistikā rodamie tālaika pasauli raksturojušie diskursi. Šī pieeja lielu nozīmi piešķir tekstu tapšanas vēsturiskā konteksta izpratnei. Iztirzājot tekstus ar diskursa vēsturisko analīzi, tiek 1) identificētas diskursa tēmas; 2) pētītas diskursa veidošanas stratēģijas un 3) tajās izmantotie lingvistiskie līdzekļi.¹ Šajā pētījumā izmantota Vodakas piedāvātā diskursa veidošanas stratēģiju analīzes matrica, kas ietver nominācijas, apgalvojuma, argumentācijas, perspektivizācijas un reprezentācijas, kā arī diskursa intensifikācijas un mikstināšanas stratēģijas.² Šo stratēģiju atsegšana ļauj spriest par autora tekstrades mērķiem un līdzekļiem, piedāvāt interpretāciju par viņa pasaulizpratnes atspulgu aplūkotajā materiālā.

Konteksts un ietekmes

Dzejnieka Eduarda Veidenbauma dzīves laiks iekļāvās modernizācijas laikmetā. 19. gadsimtā turpināja tapt modernā pasaules kārtība, kas ietvēra nacionālo valstu un nāciju veidošanos, vairāku lielu sociālo grupu (piemēram, zemnieku, sieviešu, ebreju) emancipāciju, aizvien lielāku sabiedrības līdzdalību politikā, jaunas tehnoloģijas, industrializāciju, urbanizāciju, sabiedrības diferenciāciju un jaunu sociālo šķiru rašanos, pilsētnieciska dzīvesveida un kultūras tapšanu, sekularizāciju, lasītprasmes masveida apguvi, kā arī citus nozīmīgus procesus.³ Tas bija lielu un kardinālu pārmaiņu laikmets, kura radīto transformāciju mērogu mēdz salīdzināt tikai ar klejotājsabiedrības pārtapšanu par zemkopju civilizāciju.⁴

Veidenbaums bija šā laikmeta līdzdalībnieks un vienlaikus arī tā kritisks vērotājs. 19. gadsimta otrajā pusē modernizācija ieguva straujāku tempu arī Latvijas teritorijā, tā saasinot gan sociālās, politiskās un nacionālās pretrīnības, gan liekot sajūsmināties par zinātnes sasniegumiem un jaunajām tehnoloģijām, gan arī sējot neziņu un satraukumu par nākotni. Veidenbaums piederēja pie jaunstrāvnīeku paaudzes, kurai bija īpaša nozīme latviešu kultūras un sociālās dzīves

---

¹ Reisigl, M.; Wodak, R. The discourse-historical approach (DHA). In: *Methods of Critical Discourse Analysis*. Eds. R. Wodak, M. Meyer. Los Angeles: Sage, 2009, pp. 89–94.

² Turpat, p. 94.

³ Piemēram, sk.: Hobsbawm, E. J. *Age of Empire: 1875–1914*. New York: Vintage Books, 1987; Osterhammel, J. *The Transformation of the World. A Global History of the Nineteenth Century*. Princeton; Oxford: Princeton University Press, 2009; Salmi, H. *Nineteenth-Century Europe. A Cultural History*. Cambridge: Polity Press, 2008 u. c.

⁴ Hamerow, T. S. *The Birth of New Europe: State and Society in the Nineteenth Century*. Chapel Hill; London: The University of North Carolina Press, 1983, p. 3.

telpā 19. gadsimta 80. gadu otrajā pusē un 90. gados.⁵ Rakstnieks Andrejs Upīts par jaunstrāvnieku laiku sacīja, ka tas “nāk kā tautiskā atmodas laika tieša anti-tēze un loģisks turpinājums”.⁶

Iepriekšējā, tā sauktā jaunlatviešu paaudze tiecās pēc latviešu kā tautas piln-vērtes pašatzīšanas, latviešu nacionālās identitātes radišanas un nacionālās kul-tūras un publiskās telpas izveides, savukārt jaunstrāvnieku centieni kodols bija latviešu kultūras un vērtības sistēmas mijiedarbes ar sava laika Rietumu kultūru iedibināšana. Atšķirībā no savu vecāku paaudzes viņiem bija labākas iespējas izglītoties un piekļūt informācijas resursiem. Jaunstrāvnieku paaudzes socializā-cijas ceļā svarīga loma bija ne vien ģimenei, tās saimnieciskajai dzīvei, intere-šu lokam, iesaistei lokālajā un nācijas dzīvē, apkaimei un tās skolām, bet tieši augstāka līmeņa izglītības iestādēm – ģimnāzijām un universitātēm –, līdzaudžu un domubiedru kopām, pilsētai, literatūrai un masu medijiem. Veidenbauma bio-grāfijas liecina, ka visi šie faktori veidoja viņa personību un uzskatus.⁷ Kontek-stuālais ietvars ir nozīmīgs arī viņa publicistisko sacerējumu analizē.

Domubiedrus Veidenbaums satika gan ģimenē, gan skolasbiedru un studen-tu vidū, gan arī dažnedažādos dzīves ceļos un satiksmē ar dažādiem cilvēkiem. Īpaša nozīme Veidenbauma dzīvē bija 1888. gadā dibinātajai Tērbatas latviešu studentu literāri zinātniskajai biedrībai (dēvētai arī par Pīpkaloniju, tā nosau-kumā pārfrāzējot viena no biedrības dalībniekiem Pētera Pīpkalēja uzvārdu). Tās locekļus vienoja tiekšanās pēc pasaules izzināšanas, diskusijām, apgaismības darba, vienkāršības un racionālas naudas tērēšanas (ar to atšķiroties no studentu korporācijām). Vēstulē brālim Veidenbaums raksta, ka šī biedrība “grib nodarbot-ies ar latv.[iešu] rakstniecību un lūkot vairāk izdarīt kā [korporācija] Letonija”.⁸ Biedrības rīkotajos vakaros Veidenbaums četras reizes uzstājās ar zinātniskiem referātiem: 1890. gada 21. aprīlī – “Soda likumu vēsturiskā attīstība un viņu filozofiskais pamats”; 8. septembrī – “Privāts un kopējs īpašums”; 1891. gada 4. maijā – “Par moderno dueli”; 21. septembrī – “Vairāk gaismas!”. Tērbatas latviešu studentu literāri zinātniskā biedrība izdeva rakstu krājumus “Pūrs”, tajā raksta formātā ievietoti divi Veidenbauma lasītie referāti.⁹ Edvards Treimanis-Zvārgulis atceras, ka jau kopš draudzes skolas laika Veidenbaums, kurš ikdienā bija kluss un sevī noslēdzies, ar pārlicību un kaismi runāja par tēmām, kas bija

⁵ Jaunstrāvniekus esmu raksturojusi: Zelče, V. Jaunstrāvnieki. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2000, Nr. 4, 60.–82. lpp.

⁶ Upīts, A. J. *Jansons-Brauns: Dzīve un darbi*. Rīga: Gulbis, 1930, 7. lpp.

⁷ Piemēram, sk.: Egle, R. Eduards Veidenbaums dzīvē un darbos. Grām.: *Eduarda Veidenbauma Raksti*. Red. R. Egle. Cēsis; Rīga: O. Jēpes izdevniecība, 1926, 3.–191. lpp.; Viese, S. *Eduarda Veidenbauma dzīves un darba vietas*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1962; Vilsons, A. *Veidenbauma dzīve*. Rīga: Liesma, 1967; Volkova, L. *Eduards Veidenbaums. Problēmas. Risinājumi. Hipotēzes*. Rīga: Liesma, 1979; Kalniņš, J. *Uzdrikslēšanās*. Grām.: Kalniņš, J. *Savādnieki: Seši portreti*. Rīga: Liesma, 1979, 35.–105. lpp.; u. c.

⁸ [Eduarda Veidenbauma vēstule Kārlim Veidenbaumam 1888. gada 17. decembrī]. Grām.: *Eduarda Veidenbauma Raksti*, 663. lpp.

⁹ Egle, R. Eduards Veidenbaums dzīvē un darbos, 77.–83. lpp.; Viksna, A. Par Pēteri Pīpkalēju un nedaudz par Tērbatas latviešu studentu literatūras un zinātnes biedrību. Grām.: *Varavīksne*. 1983. Sast. S. Radzobe, L. Volkova. Rīga: Liesma, 1983, 134.–155. lpp.

viņam svarīgas, kuras viņš bija kārtīgi pārdomājis un kuras varēja argumentēt ar pierādījumiem. Treimanis-Zvārgulis raksta, ka šādos mirkļos Veidenbauma “mazais, kalsnais stāvs kā augtin auga, viņa lielās, gudrās acis meta zibšņus un viņa augstā, baltā piere savilkās vairāk rievīnās. Un vārdi plūda brīvi un ugunīgi kā no maza pravieša.”¹⁰

Tērbatas latviešu studentu literāri zinātnisko biedrību var klasificēt arī kā publiskās sfēras sastāvdaļu. Ar šo jēdzienu filozofa Jirgena Hābermasa izpratnē apzīmē to sociālās dzīves jomu, kurā veidojas publiskais viedoklis un kurā sabiedrības locekļi iztirzā kopējo interešu jautājumus, izsaka un publicē savus viedokļus. Vēsturiski šā sociālā fenomena agrīnā versija bija “buržuāziskā publiskā sfēra”, kas radās līdz ar kapitālisma attīstības radīto jauno antagonismu sabiedrības un valsts attiecībās. Hābermass raksta, ka agrīnās publiskās sfēras spilgti piemēri bija 18. gadsimta angļu “kafijas nami”, Parīzes saloni, vācu lasīšanas klubi, intelektuālie un politiskie mazzirāžas žurnāli. Publiskajā sfērā satikās politiski un sabiedriski aktīvie ļaudis, apmainījās domām par valdību, politiku un aktualitātēm, strīdējās, arī rada kopīgas intereses.¹¹ 19. gadsimta otrajā pusē latviešu sabiedrības nozīmīgākās “publiskās sfēras” bija latviešu biedrības, dziedāšanas biedrības, nozaru un interešu biedrības, teātri, prese, bibliotēkas, arī dažādu veidu ēdināšanas vietas pilsētās un krogi laukos. Veidenbaumam, ko viņa biogrāfi raksturo kā vienpatnu, ne pārāk sabiedrisku cilvēku, lauku krogi bija viena no ierastākajām vietām, kurā paust savus uzskatus, veidot sarunu, uzklaut citus, izzināt dažādu sociālo grupu viedokļus un problēmas. Veidenbauma draugs un Tērbatas Universitātes studiju biedrs Aleksandrs Dauge par kopīgajām pastaigām stāsta:

Dažreiz noklīdām līdz kaut kādam mazmazam krodziņam uz laukiem. Tur Veidenbaums ik reizes ar sevišķu prieku iepazinās ar tiem vienkāršiem ļautiņiem, kurus tur satika. Pus vāciski, pus krieviski, pus igauņiski runājot, viņš ļoti ātri ar tiem sadraudzējās. Smalks novērotājs būdams, viņš tūliņ noskārtā, ar ko runā, un, ja viņš jūta, ka tas bija labs un sirsnīgs cilvēks, tad viņam nevarēja būt lielāka prieka kā šāda saruna – vai par visu, kas vien pasaulē.¹²

Veidenbaums bija sava laika galveno masu mediju – preses un grāmatu – lietotājs. Pusaudža gados viņš bija aizrautīgs žurnālu lasītājs, kuru interesēja gan aktuālo, gan arī agrāk izdotu numuru saturs. Viņa Kalāču mājās bija literārie un populārzinātniskie žurnāli “Pagalms” (1881–1884) un “Rota” (1884–1888), kā arī krievu literārais izdevums *Нужа* (1869–1918), kas sevi pozicionēja kā visai ģimenei adresētu žurnālu. Veidenbaumu šajos preses izdevumos it īpaši interesēja

¹⁰ Treumanis, Ed. [Treimanis-Zvārgulis, E.] Eduards Veidenbaums savā dzīvē un darbos. Grām.: *Ed. Veidenbauma kopoti raksti*. 1. sēj. Red. Ed. Treumanis. Valmiera: P. Skrastiņš. 12.–13. lpp.

¹¹ Habermas, J. *The Structural Transformation of the Public Sphere. An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. New York: Polity Press, 1989.

¹² Cit. pēc: Egle, R. Eduards Veidenbaums dzīvē un darbos, 73. lpp.

informatīvās jeb “sīkumu” sadaļas, kurās bija ziņas par “pasaules brīnumiem” un zinātnes atklājumiem. Tāpat viņš arī aizrāvās ar žurnālos publicētajām šarādēm, rēbusiem, mīklām un atjautības uzdevumiem.¹³ 19. gadsimta 80. gadu otrajā pusē Veidenbaumi Kalāčos kopā ar kaimiņu Pēteri Līvi abonēja laikrakstu “Baltijas Vēstnesis” (1868–1906) un sekoja Eiropas valstu politikai un kara iespējamībai.¹⁴ Plašāks preses izdevumu klāsts Veidenbaumam bija pieejams, studējot Tērbatas Universitātē. Latviešu studentu literāri zinātniskā biedrība abonēja latviešu un vācu laikrakstus, kā arī žurnālus “Austrums” (1885–1906), *Вестник Европы* (1866–1918) un citus.¹⁵ Veidenbaums un citi biedrībā iesaistītie latviešu studenti par savējiem atzina laikrakstus “Dienas Lapa” (1886–1905) un “Tēvija” (1884–1914).¹⁶

Veidenbauma biogrāfi atzīst, ka Veidenbaumu žurnālistika kā darbības joma nesaistīja. Viņš nav tiecies pēc tā sauktā publiskā intelektuāļa slavas un plašas auditorijas, ko nodrošina masu mediji. Veidenbaums gan vairāku laikrakstu redakcijām bija nosūtījis piedāvājumu kļūt par to līdzstrādnieku un dzejoļus, un viņš bija sarūgtināts, ka nesaņēma atbildi uz vēstulēm un nepieredzēja savu sacerējumu publikāciju avižu slejās.¹⁷ Rūdolfs Egle raksta, ka no dzejnieka žurnālistiskajiem darbiem “palicis pāri kāds pussaplosīts ievada mēģinājums par izrikojumiem uz laukiem un vispār jauku kultureli-sabiedrisko dzīvi ar jūtamam sava laika avižniecisko piegaršu”. Pēc rokraksta spriežot, šis sacerējums tapis pirms iestāšanās ģimnāzijā.¹⁸ Piezīmju grāmatā atrodami vēl arī citi mēģinājumi, kuros vērtēti sava laika vietējie un Eiropas sociālie un politiskie procesi. Literatūrvēsturnieks Alfons Vilsons, 20. gadsimta 60. gadu sākumā pētot Veidenbauma rokrakstus, secina, ka manuskriptos ir atrodami vairāku apceru fragmenti, kuros runāts par kultūras un izklaides jautājumiem, samērā kritiski vērtēti saviesīgie vakari, balles, koncerti, teātri, iztirzāts savs laikmets un latviešu vēsture. Veidenbauma piezīmju burtnīcā lasāms arī mazliet sentimentāls dabas tēlojums.¹⁹ Veidenbauma arhīvā vēl atrodami ģimnāzijas laikā rakstītie domraksti vācu valodā, kuros arī atainojas autora uzskati un pagātnes un tagadnes norišu vērtējumi.²⁰ 1892. gadā, slimojot Kalāčos, Veidenbaums plānoja uzrakstīt apcerējumu par sociālo situāciju Baltijā, tās dinamiku un “jauno aristokrātiju”. Par šā darba ideju vēstulē Aleksandram Daugem martā viņš norāda:

¹³ Cit. pēc: Egle, R. Eduards Veidenbaums dzīvē un darbos, 41. lpp.

¹⁴ [Eduarda Veidenbauma vēstule Kārlim Veidenbaumam 1887. gada 11. janvārī]. Grām.: *Eduarda Veidenbauma Raksti*, 635. lpp.

¹⁵ Egle, R. Eduards Veidenbaums dzīvē un darbos, 81. lpp.

¹⁶ [Eduarda Veidenbauma vēstule Kārlim Veidenbaumam 1888. gada 17. decembrī]. Grām.: *Eduarda Veidenbauma Raksti*, 663. lpp. [Eduarda Veidenbauma vēstule Kārlim Veidenbaumam 1889. gada 12. janvārī]. Turpat, 665. lpp.

¹⁷ Treumanis, Ed. [Treimanis-Zvārgulis, E.] Eduards Veidenbaums savā dzīvē un darbos. 32.–33. lpp.

¹⁸ Egle, R. Piezīmes tekstiem. Varianti. Grām.: *Eduarda Veidenbauma Raksti*, 763. lpp.

¹⁹ Vilsons, A. Pielikums. Grām.: Veidenbaums, E. *Kopoti raksti*. 2. sēj. Sast. A. Vilsons. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1961. 427.–431. lpp.

²⁰ Turpat, 438.–443. lpp.

Īstenībā šo jauno aristokrātu pamata likums ir tas, ka cilvēks ir tikai tik cienījams, cik tam naudas, tātad krietnumu vērtē pēc naudas. Šādi ieskati apzīmē tikumības grimšanu, un tādēļ mums tiem visiem spēkiem pretim jāstrādā.²¹

Veidenbaumu, tāpat kā visu jaunstrāvnieku paaudzi, ļoti ietekmēja sava laika un klasiskā literatūra. Literatūrzinātniece Līvija Volkova norāda, ka Veidenbaums bija iepazinies ar sociālistu Ferdinanda Lasāla, Kārļa Marksa un Frīdriha Engelsa darbiem, īpaši dziļi iespaidu uz viņu atstāja anarhista Maksa Štirnera sacerējumi. Studiju laikā Veidenbaums, tāpat kā daudzi viņa vienaudži, aizrāvās ar Edvarda Bellamī ārkārtīgi populāro utopisko romānu “Atskats no 2000. gada”, kas piedāvāja sabiedrības, ražošanas un tehnoloģiju nākotnes vīziju. Lasītās literatūras klāstā bija arī Henriks Ibsens, Nikolajs Černiševskis, Dmitrijs Pisarevs, Kārlis Kautskis,²² kā arī Frīdrihs Šillers, Heinrihs Heine, Aleksandrs Puškins, Fjodors Dostojevskis.²³ Tērbatas Universitātē Veidenbaums apmeklēja arī Jēkaba Lautenbaha lekcijas par latviešu dzeju un Pāvela Viskovatova krievu literatūras vēstures kursu.²⁴ 1892. gadā, kad slimības dēļ nācās dzīvot Kalāčos, Veidenbaumu par jaunākajiem Kautska, Lasāla un Engelsa sacerējumiem informēja Aleksandrs Dauge.²⁵

Veidenbauma publicistikas tapšanas kontekstuālo faktoru un ietekmju spektrs ir visai plašs. To var iedalīt divos lokos (sk. att.). Pirmajā iekļaujas tiešās saskarsmes aktori un informācija – mājas, ģimene, draugi, mācības Vidzemē, Rīgā un Tērbatā. Savukārt otrajā – ar preses, grāmatu, skolas un universitātes starpniecību un paša vērojumos gūtās zināšanas par modernizācijas radītajām pārmaiņām.

Veidenbauma publicistikas mantojums

Hronoloģiski senākais Veidenbauma zinātniskais sacerējums – “[Gabals iz tautsaimniecības]” jeb “[Raksts par privātīpašumu, kapitālismu un strādnieku kustību]” (1886). Tas rakstīts ģimnāzijas laikā, kad autoram bija 19 gadi. “[Gabals iz tautsaimniecības]” saglabājies rokrakstā skolas burtņīcā, tam nebija sākuma, kā arī trūka atsevišķu lapu. Šo sacerējumu pirmo reizi publicēja dzejnieks un Veidenbauma draugs Edvards Treimanis-Zvārgulis 1908. gadā Kopoto rakstu piektajā sējumā, piešķirdams tam nosaukumu “Gabals iz tautsaimniecības”. Šajā publikācijā arī tika mainīti atsevišķi jēdzieni, mazinot to negatīvo politisko un sociālo nokrāsu (piemēram, “muižnieki” vietā “lielgruntnieki”, “nabagie” – “trūcīgie”, “bagātie” – “turīgie” u. tml.). Neraugoties uz to, cariskās Krievijas cenzūra šo Veidenbauma rakstu sējumu aizliedza un izdeva rīkojumu par grāmatas iznīcināšanu. Treimanim-Zvārgulim un izdevējam Pēterim Skrastiņam piesprieda

²¹ Egle, R. Piezīmes tekstiem. Varianti, 764. lpp.

²² Volkova, L. *Eduards Veidenbaums: Problēmas. Risinājumi. Hipotēzes*, 159.–166. lpp.

²³ Egle, R. *Eduards Veidenbaums dzīvē un darbos*, 68.–69. lpp.

²⁴ Turpat, 66., 93. lpp.

²⁵ Turpat, 100. lpp.

sešu mēnešu cietumsodu.²⁶ 1926. gadā izdotajos Veidenbauma Rakstos (kā arī vēlākās publikācijās) šā apcerējuma teksts sniegts saskaņā ar rokrakstu, atsakoties no agrākajiem labojumiem un grozījumiem. Izdevuma veidotājs Rūdolfs Egle tam devis virsrakstu – “[Raksts par privātīpašumu, kapitālismu un strādnieku kustību]”.²⁷

Raksta “Soda likumu vēsturiskā attīstība un viņu filozofiskais pamats” pamatā ir Tērbatas literāri zinātniskajā studentu biedrībā 1890. gada aprīlī lasītais referāts. Sacerējuma gala versija tapusi 1890. gada oktobrī un publicēta studentu zinātnisko rakstu “Pūra” pirmajā krājumā 1891. gada beigās.²⁸

Arī sacerējuma “Vairāk gaismas!” pamatā studentu biedrībā lasītais referāts. Tas publicēts “Pūra” otrajā krājumā 1892. gada beigās. Šajā krājumā ievietots arī Kārļa Kasparsona rakstītais Eduarda Veidenbauma nekrologs.²⁹

Pie darba “Apcerējumi iz mekānikas. Pārstrādājums iz franču valodas” Veidenbaums strādāja īpaši rūpīgi. Tas tika pabeigts 1891. gada rudenī. Veidenbaums cerēja, ka Rīgas Latviešu biedrības (RLB) Zinību komisija “Apcerējumus iz mekānikas” izdos atsevišķā grāmatā, kā arī samaksās honorāru. Studiju biedru rosināts, Veidenbaums šo sacerējumu iesniedza arī žurnālā “Austrums” izsludinātajam Maskavas latviešu zinātnisko rakstu dabaszinātnēs konkursam. Tajā 1892. gadā “Apcerējumi iz mekānikas” ieguva otro prēmiju (50 rbļ.). Ziņa par prēmiju Veidenbaumu sasniedza īsi pirms nāves – ap 10. maiju. 1892. gada beigās RLB Zinību komisijā manuskriptu izskatīja inženieris Klāvs Springis un Krišjānis Barons, un biedrības Derīgu grāmatu nodaļa pieņēma lēmumu “Apcerējumus iz mekānikas” tomēr npublicēt. Kārlis Kasparsons paņēma Veidenbauma sacerējuma manuskriptu atpakaļ, un tas tika iekļauts 1894. gadā iznākušajā “Pūra” trešajā krājumā.³⁰

Ar rakstu “Apcerējumi iz mekānikas” saistās arī Veidenbauma dzīves noslēguma fakts, par kuru var sacīt, ka tas iemantojis kultūras leģendas statusu. Rūdolfs Egle raksta: “1892. gada 12. maijā pulksten pusdivos naktī māsa Jūla viņam aizvēra acis. “Maskaviešu prēmiju atdodiet citiem,” bijuši dzejnieka pēdējie vārdi.”³¹

Edvards Treimanis-Zvārgulis Veidenbauma publicistisko darbu sarakstā iekļauj arī rakstu “Apcerējums par divkauju”. Viņš norāda, ka tas nekur nav publicēts un ka tā manuskripts nav atrodams. Domājams, ka šo apceri “kāds paņēmis lasīšanai vaj drukāšanai un tad nepiedodamā kārtā kaut kur nometis vaj nozaudējis”.³²

²⁶ Egle, K. Komentāri. Grām.: Veidenbaums, E. *Kopoti raksti*. 2. sēj., 410.–413. lpp.

²⁷ Egle, R. Piezīmes tekstiem. Varianti, 767. lpp.

²⁸ Egle, K. Komentāri, 413.–414. lpp.

²⁹ Turpat, 414. lpp.

³⁰ Turpat, 414.–415. lpp.

³¹ Egle, R. Eduards Veidenbaums dzīvē un darbos, 102. lpp.

³² Treimanis, Ed. [Treimanis-Zvārgulis, E.] Eduards Veidenbaums savā dzīvē un darbos. 57. lpp.

Dominējošie diskursi

Eduarda Veidenbauma publicistikas mantojumu veidojošajos rakstos identificējami divi pamatdiskursi: 1) taisnīguma un netaisnīguma diskursus un 2) sabiedrības un tehnoloģiju mainības diskursus.

Šā raksta turpinājumā tie iztirzāti, aplūkojot diskursa veidošanas stratēģijas.

Nominācijas diskursīvā stratēģija. Tās analīze liek meklēt atbildi uz jautājumu, kādas, pēc autora domām, ir svarīgākās sociālās parādības, situācijas un problēmas un kā tās ir apzīmējamās. Galvenie laikmetu raksturojušie raksturlielumi, kā jau minēts, Veidenbauma publicistikā ir esošajā dzīves kārtībā pastāvošais netaisnīgums, sabiedrības mainība gan sociālu, gan arī zinātnes un tehnoloģiju ietekmju rezultātā. Viņš rakstos vairākkārt tiek runāts par sava laika sociālajiem normatīviem. Veidenbaums uzdod jautājumu: “Vai tagadējā **dzīves kārtība ir attaisnojama** [šeit un turpmāk – mans izcēlums]?”³³ Veidenbaums piedāvā daudzus izteiksmīgus sava laika dzīves kārtībā valdošās netaisnības piemērus un pats atbild uz uzdoto jautājumu: “[..] tagadējā **dzīves kārtība** [..] **nav vairs attaisnojama**”,³⁴ tā “ir sliktā, nederīga”.³⁵ Lai arī autors savā kritiski vērtējošā nostājā ir strikts, viņš atzīst, ka pašreiz salīdzinoši ir daudz labāku lietu nekā agrākajos aizvēsturiskajos laikmetos, kuri, raugoties no taisnīguma un netaisnīguma perspektīvas, tiek atzīti par latviešiem labvēlīgu periodu.

Tātad tagadējā dzīves kārtība, no vienas puses, ir sliktāka nekā senā latviešu dzīves kārtība, jo pie tagadējās kārtības ļaužu vairākums tiek uz to briesmīgāko apspiests, izsūkts, kalpināts un mocīts, kas pagānu laikos netika darīts, bet, no otras puses, **tagadējā dzīves kārtība ir labāka** par pagānu laiku kārtību, tāpēc, ka viņai piemīt visādi izgudrojumi, atradumi, zinības un mākslas, kas nepiemita pagānu laikos un kuru atbūšana atļāva Vakareiropas dielelniekiem iekarot un vārdzināt veselu un spēcīgu latviešu tautu,” raksta Veidenbaums.³⁶

Mainīguma spilgts apliecinājums ir arī tehnoloģijas. Viņš min piemēru: “Cik lieliska starpība starp elektrisku lampu un senatnes eļļas lampu – tik lieliskā mērā pārgrozījušās visas sadzīves būšanas [..].”³⁷

Veidenbaums arī atzīst, ka ne vienmēr ir iespējams atrast vienīgos un pareizos esošo norišu apzīmējumus, jo to saturs ir tikpat mainīgs kā pati dzīves kārtība. Autors spriež:

Arī jaunlaiku **absolūtās taisnības teorija ir vairāk relatīvs nekā absolūts jēdziens**. [..] sajēgums par to, kas ir taisnīgs, nav nekāds

³³ Veidenbaums, E. Gabals iz tautsaimniecības. Grām.: Veidenbaums, E. *Kopotī raksti*. 2. sēj., 13. lpp.

³⁴ Turpat, 35. lpp.

³⁵ Turpat, 39. lpp.

³⁶ Turpat, 35. lpp.

³⁷ Veidenbaums, E. “Vairāk gaismas!” Grām.: Veidenbaums, E. *Kopotī raksti*. 2. sēj., 79. lpp.

pirmatnējs, negrozāms, patstāvīgs, bet cilvēku radīts, atkarīgs un grozīgs. [...] Tādēļ, ka taisnības sajēgums nav patstāvīgs, bet atkarīgs [...].³⁸

Arī Veidenbauma skaidrotie fizikas jēdzieni rosina domāt par dabas parādību kopsakarībām un mijiedarbēm, to relativitāti, mainīgumu un kontekstualitāti, piemēram:

Ja, vagonam pilnā gaitā ejot, izmet caur logu naudas gabalu, tad tas nekritis vis taisni uz zemi, kā kad to mestu no loga uz ielu. Tas kustēsies kādus acumirkļus līdz vagonam. Bez tam viņš sava smaguma dēļ kritis uz zemi. Lai abām kustībām uzreiz paklausītu, viņš ies abu spēku kopspēka virzienā, un šis virziens būs lika līnija, kas iet uz to pusi, uz kuru brauciens.³⁹

Veidenbauma mērķis, piešķirot konkrētus diskursīvos apzīmējumus sava laika pamatprocesiem un vienlaikus šos apzīmējumus apstrīdot un atzīstot tos par mainīgiem un relatīviem, ir veidot sarunu ar lasītāju un likt viņam iesaistīties diskusijā par sava laika sociālo situāciju, domāt, vai un kā tā maināma. Viņa sociālās kārtības pārveides iespējas arguments ir dabaszinātņu attīstība, to radītās zināšanas un tehnoloģijas, kas ir mainījušas un turpina transformēt dzīves kārtību. Ja tā ir kļuvusi citāda, pateicoties tehnoloģijām, vai tad tā sabiedrības un tās locekļu attiecību pārmaiņu rezultātā var kļūt taisnīgāka? Netaisnīgumu nosaucot par sava laika galveno problēmu, Veidenbaums, no vienas puses, ir kategorisks, bet, no otras puses, viņš akcentē arī laika ietvaru, kam mainoties arī transformēsies sabiedrības raksturlielumi un sociālās aktualitātes.

Apgalvojuma diskursīvā stratēģija. Tā tiek lietota, lai piešķirtu pozitīvus un/vai negatīvus marķējumus galvenajiem sociālajiem aktoriem un tos stereotipizētu. Veidenbauma publicistikā negatīvie sociālie aktori – bagātnieki, muižnieki, lielgruntnieki, fabrikanti, baņķieri, militārpersonas, garīdznieki un augsti ierēdņi. Viņš tos definē kā “**veltēžus**”:⁴⁰

[Tie] dzīvo “feini” un zaļi, omulīgi un ontelīgi, jo viņi guļ divpadsmit stundas dienā, ēd trīs jeb četrus, jeb vēl vairāk ēdienus maltītē, brauc staltiem fukšiem un glietiem vāģiem, valkā tūka un zīda drānas, dzīvo lepnās istabās, vienmēr priecājas, nekad grūta darba nestrādā, nevienas derīgas lietišas neizgatavo un tai pašā laikā pārvalda visas zemes bagātības, ar visu rikojas pēc savas gribas un patikšanas...”⁴¹

³⁸ Veidenbaums, E. Soda likumu vēsturiskā attīstība un viņu filozofiskais pamats. Grām.: Veidenbaums, E. *Kopotī raksti*. 2. sēj., 66. lpp.

³⁹ Veidenbaums, E. Apcerējumi iz mekānikas. Pārstrādājums iz franču valodas. Grām.: Veidenbaums, E. *Kopotī raksti*. 2. sēj., 109. lpp.

⁴⁰ Veidenbaums, E. Gabals iz tautsaimniecības, 7. lpp.

⁴¹ Turpat, 9. lpp.

Bagātniekus un pasaules varenos Veidenbaums dēvē arī par “apspiedējiem”, “izsūcējiem”, “cieņā un godā turamiem dienas zagļiem”, “vazaņķiem”, “netikļiem”, “neģēļiem”, “ļaudariem”.⁴² Protams, šie ļaudis sabiedrībai spēj nodarīt tikai ļaunumu un uzturēt netaisnīgumu.

Bagātnieku pretstatu – nabadzīgos – Veidenbaums neveido kā laikmeta pozitīvos sociālos aktorus, bet gan kā sabiedrības locekļus, kas pelna līdzjūtību. Viņš norāda, ka nabadzīgo laužu nožēlojamo dzīvi “īsiem vārdiem pilnīgi un skaidri nevaru izteikt”.⁴³ Patiesība ir tāda, ka šiem cilvēkiem viss ir jāz dara pašu rokām un pašu spēkiem, jāuztur bagātnieki, bet “viņi dzīvo slikti, nožēlojami slikti, neizteicami slikti un nesalīdzinājami slikti, un tad viņi ieņem nožēlojamu, nedrošu un necienīgu, sliktu stāvokli”.⁴⁴ Bagātnieku un nabagu izteiktais pretnostādījums Veidenbauma sacerējumos ilustrē sava laika realitātē pastāvošo taisnīgumu un netaisnīgumu. Arī soda likumu, kuriem jāpieprasa vienāds sods, neraugoties uz noziedznieka šķirisko piederību, piemērošana “mudžēt mudž visādām juridiskām un faktiskām sodu nevienādībām, – sodi tiek atlaisti vai pavieglināti privileģētām personām, paasināti zemākām, apspiestām kārtām”.⁴⁵

Pozitīvo sociālo aktoru loma Veidenbauma publicistikā piešķirta tiem, kuri ir gatavi nostāties taisnīguma pusē un mainīt dzīves kārtību. Viņš raksta:

Bet kurš tad **būs apgāzējs**? Protama lieta, ka pirmais būšu **es**, šis burtņicas sacerētājs, otrais būš **mans biedrs**, kas tev, lasītāj, šo burtnīcu iedeva, un trešais būsi **tu**, ja tu šīm domām piekrti.⁴⁶

Viņu uzdevums ir izskaidrot ļaužu vairākumam to stāvokli, “modināt [...] viņā gribu iztikt ārā no šī stāvokļa” un panākt to, ka cilvēki domā paši, nevis dzīvo saskaņā ar valdošo šķiru uzspiesto pasaulredzējumu.⁴⁷ Palīdzot vājākajiem, līdzjūtību pelnošajiem, cilvēkam pašam iespējams tapt labākam. Veidenbaums raksta:

Tad nu, mans lasītājs, vēli labu savam tuvākajam, savam brālim strādniekam, ja tu gribi viņam palīdzēt izkļūt ārā no posta, ja tu negribi par sava brāļa izsūcēju un slepkavu palikt, ja tu negribi par apspiedēju, kalpinātāju, aplaupītāju, pievilēju, asins sūcēja biedru tikt. [...] tad stāsti, rādi, pulcini mēnešiem un gadiem un vēl ilgāki saviem brāļiem un strādniekiem, kamēr tu iestāsti un ierādi viņiem, ka viņi tiešām tumsībā, muļķībā un nevēdzībā staigā, ka viņi sauc melnu par baltu, siltu par saltu utt., ka viņu sajēgumi, domas, prāts un saprašana ir sajaukti no viņu apspiedējiem un izsūcējiem...⁴⁸

⁴² Veidenbaums, E. Gabals iz tautsaimniecības, 11. lpp.

⁴³ Turpat, 10. lpp.

⁴⁴ Turpat.

⁴⁵ Veidenbaums, E. Soda likumu vēsturiskā attīstība un viņu filozofiskais pamats, 59. lpp.

⁴⁶ Veidenbaums, E. Gabals iz tautsaimniecības, 36. lpp.

⁴⁷ Turpat, 41.–42. lpp.

⁴⁸ Turpat, 42.–43. lpp.

Pozitīvie piemēri ir angļu strādnieku arodbiedrības, tāpat arī sociālistu iniciētās strādnieku kustības citās Rietumeiropas valstīs.

Veidenbaums ar pietāti un cieņu runā arī par izgudrotājiem, kuri raduši jaunus ielu un telpu apgaismošanas paņēmienus un nodarbojušies ar elektrības jautājumiem. Viņš akcentē, ka šie procesi ir sākuši “uzvarētāja gaitu”.⁴⁹

Veidenbauma publicistikā apgalvojuma diskursīvā stratēģija izteiksmīgāka ir taisnīguma un netaisnīguma diskursa konstrukcijā nekā sabiedrības un tehnoloģiju mainības diskursa raksturojumā.

Argumentācijas diskursīvā stratēģija. Šo stratēģiju lieto, lai piedāvātu diskursus raksturojušas tēmas un konkrētus faktus. Viens no galvenajiem Veidenbauma publicistikas tematiem ir **bagātnieku iedibinātā netaisnīgā dzīveskārība**, kas ir kaitīga pārējai sabiedrībai un morāli nepieņemama. Lai pamatotu sociālo netaisnīgumu, viņš piedāvā “vidējas” draudzes statistisko ainu. Tā sauktajiem bagātniekiem vienas muižas teritorijā pieder “1 muižnieks, 1 muižkungs, 1 bodnieks, 1 skolotājs, 1 skrīveris un vismazākais 3 krodzinieki. Katrai muižai ir vismazākais 10 saimnieku, kuru starpā vismazāk viens ir bagāts.”⁵⁰ Ja raugās draudzes mērogā, tad bagātnieku pulkam pieder arī mācītājs, dakteris un tiesas kungs. Draudzē iekļaujas apmēram 10 muižas, tad attiecīgi vienas muižas bagātnieku skaits jāreizina ar desmit, un tad iegūstams draudzes kopējo bagātnieku skaits. Veidenbaums skaidro:

Tātad katrā draudzē uz 103 bagātniekiem varētu rēķināt 402 nabagus jeb uz vienu bagātu 4 nabagus. Bet patiesībā bagāto ir daudz mazāk, jo ne visi muižkungi, bodnieki, melderi, skolotāji, skrīveru un krodzeņnieki [...] tiešām ir bagāti. Tātad iz šī mūsu paviršā rēķinuma var redzēt, ka nabago tiešām ir vairāk kā bagāto.⁵¹

Lai raksturotu bagātnieku pāridarījumu nabagiem, Veidenbaums arī piedāvā savus **matemātiskos aprēķinus**. Tiem gan vairāk ir emocionāls nekā reālistisks raksturs. Veidenbaums raksta, ka, strādājot bagātnieka labā, “pazūd katru dienu 1 asins piliens, 1 sviedru piliens un 1 mārciņa miesas spēka”.⁵² Šiem skaitļiem var pievienot citu bagātnieku labā tērētās asinis, sviedrus un miesas spēkus un tad jau iegūt ar daudzām nullēm rakstāmus ciparus. Tā Veidenbaums argumentē, ka pastāvošā dzīves kārtība “atļauj ļaužu mazākumam uz to briesmīgāko apspiest, izsūkt un mocīt ļaužu vairākumu”.⁵³

Ļoti svarīga Veidenbauma publicistikas tēma ir arī **latviešu pakļaušanas vēsturiskā netaisnīguma un tā iedibinātā turpmākā gadsimtiem ilgā**

⁴⁹ Veidenbaums, E. “Vairāk gaismas!”, 85. lpp. Piemēram, sk. stāstījumu par Džeimsu Vatu: Veidenbaums, E. Apcerējumi iz mekānikas. Pārstrādājums iz franču valodas, 227.–232. lpp.

⁵⁰ Veidenbaums, E. Gabals iz tautsaimniecības, 8. lpp.

⁵¹ Turpat, 8.–9. lpp.

⁵² Turpat, 22. lpp.

⁵³ Turpat, 35. lpp.

netaisnīguma skaidrojums. Viņš uzsver, ka agrāk – “pagānu laikos”, kas bija “labi laiki, zelta laiki” – Latvijā bija daudz taisnīgāka dzīves kārtība. Veidenbaums stāsta:

Mūsu tēvijā vienumēr nebija tik briesmīgi valdnieki, kas izdeva bargus likumus priekš vienkāršiem un nemācītiem nabagiem strādniekiem, kas viņus tik briesmīgi, tik nežēlīgi apspieda, kalpināja, izsūca un izlietoja vienīgi sev par labu.⁵⁴

Netaisnības sākums ir saistāms ar kristīgās ticības izplatīšanas aizsegā bruņinieku īstenoto Latvijas iekarošanu. Viņu iesākto turpina “tagadējā Latvijā vēl dzīvojošie muižnieki, foni, baroni un grāfi”,⁵⁵ no kuriem latviešiem ir jāpērk zeme un jāmaksā rente. Muižniekiem ir arī tiesības zemniekiem atņemt zemi, izmantot valsts varu savu savtīgo interešu realizācijai. Īpašu vērību Veidenbaums velta rentes tēmai, kas tolaik ir aktuāla un sāpīga daudziem zemniekiem. Viņš arī akcentē, ka vēsturiski un pēc taisnīguma principa “zeme, uz kuras latvieši dzīvo, pieder latviešiem”.⁵⁶

Veidenbaums arī kritizē **garīdzniecības lielo lomu pastāvošās netaisnīgās dzīves kārtības uzturēšanā**, tādējādi viennozīmīgi atbalstot bagātņiekus un esošo varu. Mācītāju sludinātā paklausība neļauj cilvēkiem saprast sava laika realitāti, “sajauc ļaužu galvas, prātu, domas un sajēgumus”, “ieved latviešus vēl lielākā un briesmīgākā muļķu būšanā”⁵⁷ un tā sekmē netaisnīgās dzīves kārtības pastāvēšanu.

Nozīmīga Veidenbauma publicistikas tēma ir **pārmaiņu nepieciešamība**. Viņš raksta:

Tātad tagadējā netaisnā un nederīgā dzīves kārtība [...] nevar vairs tikt aizstāvēta un uzturēta, bet ir vajadzīgs viņu izputināt, iznīcināt, izjaukt, izārdīt un izdeldēt.⁵⁸

Veidenbaums apcer līdzekļus, ar kuriem īstenojamas dzīves kārtības transformācijas. Viņš norāda, ka to var darīt “ar dzelzi un ar uguni”,⁵⁹ bet no tā nebūs nekādas jēgas. Dzīvības atņemšana cilvēkam nemaina valstis, sabiedrības dzīves pamatus un šķiru attiecības, akcentē Veidenbaums. Viņš skaidro:

[T]agadējā dzīves kārtība var tikt apgāzta tikai tad, ja visi tagadējie ļaudis paliek pie dzīvības un ja viņi pieņem citādus sajēgumus, citādas domas, citādas pārlicināšanas un citādu atzišanu savā savstarpējā

⁵⁴ Veidenbaums, E. Gabals iz tautsaimniecības, 11.–12. lpp.

⁵⁵ Turpat, 12.–13. lpp.

⁵⁶ Turpat, 27. lpp.

⁵⁷ Turpat, 33. lpp.

⁵⁸ Turpat, 36. lpp.

⁵⁹ Turpat.

satiksmē nekā tie sajēgumi, tās domas un pārliecināšanās, pie kurām viņi tagad turas.⁶⁰

Svarīgi ir pārliecināt cilvēku lielāko daļu par taisnīgākas dzīves kārtības iedibināšanas nepieciešamību, “modināt no gara miega”, “izstāstīt, kā var ārā tikt” no līdzšinējā stāvokļa.⁶¹ Tas īstenojams tikai ar “miera ieročiem”, pie kuriem pieder “iestāstīšana, iepazīstināšana, izskaidrošana, pierādīšana un pārliecināšana”.⁶²

Pārmaiņu īstenošanas praktisko risinājumu Veidenbaums saista ar starptautiskajām sociālistu aktivitātēm. “Gabalā iz tautsaimniecības” viņš raksta par strādnieku biedrības dibināšanu Londonā 1864. gadā, proti, stāsta par Pirmās Internacionāles (1864–1876) dibināšanu un tās mērķiem. Veidenbaums dzīves kārtības pārmaiņas saista ar strādnieku šķiru, tās apzinīgumu, spēju saprast savu stāvokli un to mainīt. Viņš arī uzsver, ka pārmaiņas ir nozīmīgas “visām attīstītām tautām” un veicamas “tikai ar visu tautu vienotiem spēkiem un palīdzību vienam no otra”.⁶³ Uz sociālistu pasaulredzējumu Veidenbaums atsaucas, arī raksturojot soda likumus. Viņu skatījumā “pie nozieguma vainīga sadzīves slīktā iegrozība. Viņi tic, ka, sadzīves kārtību viņu garā reformējot, beigtos visi vai lielākā daļa noziegumu un mitētos soda vajadzība.”⁶⁴

Svarīga Veidenbauma publicistikas tēma ir **dabaszinātnes un to dzīves kārtību pārveidojošā nozīme**. Domājams, ka Veidenbaums zināšanas par fiziku (tostarp elektrību) un dabas likumu izpratni uzskatīja par īpaši lielu vērtību, kas viņa laikabiedriem palīdz saprast savu laiku, jaunās tehnoloģijas, ražošanu un tādējādi arī uzlabot savu dzīvi. Sacerējuma “Apcerējumi iz mekānikas” uzdevums bija latviešu valodā vienkāršā valodā un stāstījuma formā sniegt zināšanas fizikā cilvēkiem, kuri tās nav guvuši skolā.

Veidenbaums taisnīguma un netaisnīguma, kā arī sabiedrības un tehnoloģiju mainības diskursa veidošanas argumentācijas diskursīvajā stratēģijā veiksmīgi lieto statistiku, sabiedrības un zinātnes vēsturi, zināšanas tautsaimniecībā un marksistiskajā socioloģijā, fizikā, jurisprudencē un informāciju par starptautisko sociālistu kustību un vērojumus par Latvijas dažādu sociālo slāņu cilvēku dzīvi un problēmām.

Perspektivizācijas un diskursa reprezentācijas diskursīvās stratēģijas raksturojumus ļauj izprast teksta autora paša pozīciju. Neapšaubāmi – Veidenbaums sevi uzlūko kā laikmeta norišu aktīvu dalībnieku, un šī pozīcija ir viņa tekstrades pamatā. Vēstījums ir līdzdalīgs, uzrunājošs un aicinošs. Veidenbaums darbos “Gabals iz tautsaimniecības” un “Apcerējumi iz mekānikas” veido stāstījumu pirmajā personā, viņa “bals” izteikti dominē. Tomēr vēstījumā tiek iesaistīti arī lasītāji, autors liek viņiem būt par tā dalībniekiem, līdzdomātājiem, līdzsecinātājiem. Piemēram, “Iedomājies, miļais lasītājs”,⁶⁵ “Domāju, ka mans lasītājs

⁶⁰ Veidenbaums, E. Gabals iz tautsaimniecības, 38.–39. lpp.

⁶¹ Turpat, 40. lpp.

⁶² Turpat, 39. lpp.

⁶³ Turpat, 51.–52. lpp.

⁶⁴ Veidenbaums, E. Soda likumu vēsturiskā attīstība un viņu filozofiskais pamats, 69. lpp.

⁶⁵ Veidenbaums, E. Gabals iz tautsaimniecības, 13. lpp.

pirmais atbildēs”,⁶⁶ “Es arī tev piekrītu, mans lasītājs”,⁶⁷ “Un tu, mans lasītājs, vēl gribi aizstāvēt”,⁶⁸ “Ja pēc visa šā tu vēl gribi tiepties”,⁶⁹ “kad mēs nu zinām”,⁷⁰ “Arī mēs, apgaismotie cilvēki”,⁷¹ “Ko mēs teicām”, “Nupat redzējām”,⁷² “Bet es manu, ka [...] mēs esam nogājuši no priekšmeta”,⁷³ “Ja nu mēs arī varētu uztaisīt tādu mašīnu”,⁷⁴ “Nekas mums neliedz iedomāties”,⁷⁵ “Šo ievērojuši, strādāsim tagad tālāk ne tikai ar domām vien, bet arī ar acīm un rokām”,⁷⁶ “Atkārtosim to pašu, ko nupat tikām darījuši”,⁷⁷ “Vai es tādēļ esmu pareģis? Nebūt ne! Es tikai zinu”.⁷⁸ Veidenbauma sacerējumu intonācijas nolūks ir rekrutēt lasītājus savam domubiedru lokam – dzīveskārtības pārveidotājiem un fizikas pārzinātājiem.

Darbos “Soda likumu vēsturiskā attīstība un viņu filozofiskais pamats” un “Vairāk gaismas!” ievērota akadēmiskā distancētība. Veidenbauma vēstījums ir salīdzinoši daudz neitrālāks, zināšanās balstīts, sniedz konkrētus faktus, tajos tiek atzīts, ka pastāv arī citi viedokļi un ka par pareizām atzītās zināšanas un likumi laika ritējumā mainās. Vienlaikus domas loģika un sižets veidots tā, lai uzturētu auditorijas ieinteresētību, liktu gaidīt nākamo piemēru, nākamo tēzi.

Veidenbaums perspektivizācijas un diskursa reprezentācijas diskursīvo stratēģiju veiksmīgi izmanto, lai savu sacerējumu galvenos diskursus darītu pārliecinošākus, vieglāk uztveramus un saprotamākus lasītājiem. Autora pārlicība, ka viņa rakstītais patiesi ir svarīgs un derīgs lasītājam, kalpo viņa labklājībai un intelektam, piešķir diskursu reprezentācijai papildu spēku, ticamību un jēgu.

Veidenbauma lietotā **diskursa intensifikācijas un mīkstināšanas stratēģija** ietver gan satura, gan mākslinieciskās izteiksmes līdzekļus. Jāteic, ka izteikti dominē diskursa intensifikācijas stratēģija. Viņa radītā satura stipro pusi veido zināšanas vēsturē, socioloģijā, modernajās teorijās, filozofijā, literatūrā, kā arī, protams, dabaszinātnēs. Tekstos ir atsauces uz lasīto, zinātnieku un domātāju darbiem, tajos ir iekļauti šo izcilo sacerējumu citāti. Veidenbaums ciena arī konkrētību, ne tikai viņa rakstos par dabaszinātņu jautājumiem ir bagātīgs skaitļu materiāls, bet arī sacerējumos par sava laika sociālo problemātiku ir statistiskas un aprēķinu dati. Uzskatāmi izteiktāk šī zināšanās balstītā diskursa veidošanas pieeja tiek demonstrēta darbos “Soda likumu vēsturiskā attīstība un viņu filozofiskais pamats” un “Vairāk gaismas!”. Tas arī saprotami, jo šo sacerējumu pirmā forma bija publisks priekšlasījums, adresēts universitātes studentu auditorijai.

---

⁶⁶ Veidenbaums, E. Gabals iz tautsaimniecības, 16. lpp.

⁶⁷ Turpat, 17. lpp.

⁶⁸ Turpat, 19. lpp.

⁶⁹ Turpat.

⁷⁰ Turpat, 41. lpp.

⁷¹ Veidenbaums, E. Soda likumu vēsturiskā attīstība un viņu filozofiskais pamats, 73. lpp.

⁷² Veidenbaums, E. Apcerējumi iz mekānikas. Pārstrādājums iz franču valodas, 89. lpp.

⁷³ Turpat, 97. lpp.

⁷⁴ Turpat, 99. lpp.

⁷⁵ Turpat, 122. lpp.

⁷⁶ Turpat, 114. lpp.

⁷⁷ Turpat, 115. lpp.

⁷⁸ Turpat, 144. lpp.

Taisnīguma un netaisnīguma diskursu intensificē arī Veidenbauma iecienītā pretstatu veidošana, jau apgalvotā apstrīdējums, argumentu un pretargumentu kopsakarības, parādību aplūkošana “no vienas puses” un “no otras puses”.

Veidenbauma izmantoto tēlainās izteiksmes līdzekļu klāsts ir visai plašs, un to lietojumam piemīt emocionalitāte. Piemēram, bagātnieku dzīvesveida negatīvajam raksturojumam veiksmīgi tiek izmantoti sinonīmi (sk. apgalvojuma diskursīvās stratēģijas aprakstu). Viņu raksturojumu spilgtāku dara alegorijas – “zvērs”,⁷⁹ “rīkles griezējs”,⁸⁰ “asins sūcējs”.⁸¹ Veidenbaums bagātniekiem, it īpaši muižniekiem, piedēvē necilvēku īpašības, personificē ar plēsīgiem dzīvniekiem un pārdabiskām ļaunām būtnēm. Viņš raksta, ka tie “ēd otra cilvēka miesas un miesas spēkus, dzer otra cilvēka asinis un sviedrus”, lieto viņu “asinis, sviedrus, miesas, kaulus, dzīslas”.⁸²

Vēlēdamies pievērst lasītāju lielāku uzmanību, Veidenbaums stāstījumā iekļauj retoriskos jautājumus: “Kas ir rente?”,⁸³ “Bet kur tad viņi ies, ja neviens muižnieks viņus uz savas zemes nepieņems? Uz ūdeni, uz jūru? [...] Gaisā skriet?”,⁸⁴ “Bet, ja nu mēs viņus visus tiešām nošautu, vai tad mēs tiešām apgāztu tagadējo dzīves kārtību?”,⁸⁵ “Ko dara garīdznieki?”,⁸⁶ “Kas caur to iznāks?”,⁸⁷ “Vai es tādēļ esmu pareģis?”,⁸⁸ “Ko mēs gribam panākt?”.⁸⁹ Līdzīgi tiek izmantoti arī apgalvojoši, aicinoši un noraidoši retoriskie izsaučieni, piemēram, “Nekad un neparko!”⁹⁰ “Mosties, mosties reiz, svabadais gars!”⁹¹ “Nebūt ne!”⁹² Veidenbaums iecienījis arī samērā garus uzskaitījumus un atkārtojumus.

Valodas tēlainība un bagātība, izmantotie mākslinieciskās izteiksmes līdzekļi veiksmīgi pastiprina Veidenbauma publicistikas galvenos diskursus. To intensifikācija ir labs pārliciecināšas komunikācijas instruments.

Nobeigums

Veidenbauma publicistikas galvenie diskursi, to veidošanas konteksts un daudzie un dažādie ietekmes loki, kas identificēti ar diskursa vēsturiskās analīzes pieeju, ir atainoti shēmā.

---

⁷⁹ Veidenbaums, E. Gabals iz tautsaimniecības, 14. lpp.

⁸⁰ Turpat, 15. lpp.

⁸¹ Turpat, 42. lpp.

⁸² Turpat, 20. lpp.

⁸³ Turpat, 21. lpp.

⁸⁴ Turpat, 18. lpp.

⁸⁵ Turpat, 38. lpp.

⁸⁶ Turpat, 31. lpp.

⁸⁷ Veidenbaums, E. Apcerējumi iz mekānikas. Pārstrādājums iz franču valodas, 108. lpp.

⁸⁸ Turpat, 144. lpp.

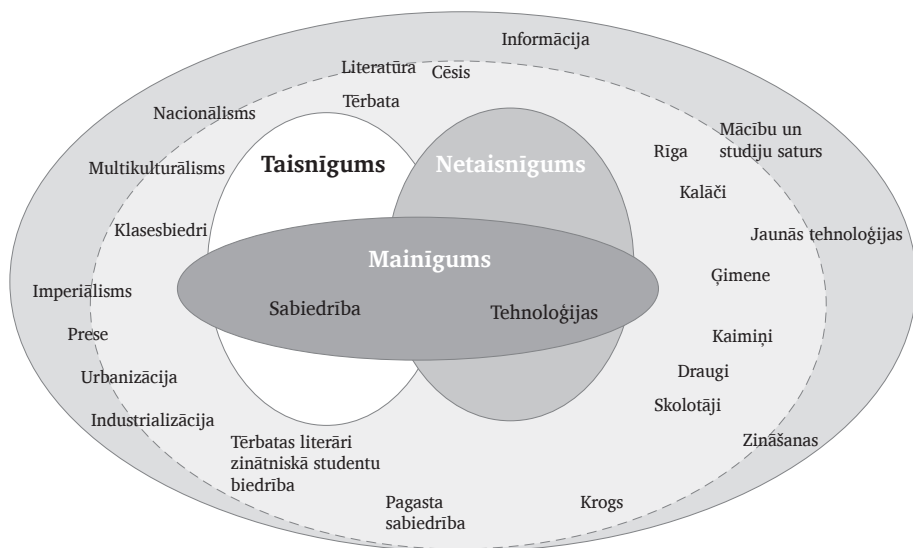
⁸⁹ Turpat, 156. lpp.

⁹⁰ Veidenbaums, E. Gabals iz tautsaimniecības, 19. lpp.

⁹¹ Turpat, 51. lpp.

⁹² Veidenbaums, E. Apcerējumi iz mekānikas. Pārstrādājums iz franču valodas, 144. lpp.

Eduarda Veidenbauma publicistikas galvenie diskursi, to tapšanas konteksts un ietekmes

Šie četri līdz mūsai nākušie Veidenbauma publicistiskie sacerējumi arī mudina uzdot jautājumu: kas būtu Eduards Veidenbaums, ja viņa dzīve nebeigtos jau 1892. gadā? Ja viņa mūža ilgums būtu četrdesmit, piecdesmit vai vēl vairāk gadu? Aplūkojot Veidenbauma līdzaudžu – aktīvo jaunstrāvnieku – dzīvesgājumus, redzams, ka tie ir tik dažādi. Viņu vidū – 20. gadsimta politiķi, mākslinieki, rakstnieki un dzejnieki, profesionāli revolucionāri un teroristi, augstskolu profesori, skolotāji, preses izdevumu redaktori, diplomāti, ierēdņi. Turklāt – atšķirīgas pārliecības pārstāvji. Vieni kļuva par 1918. gadā dibinātās Latvijas valsts veidotājiem, citi iesaistījās komunistiskās Krievijas, vēlāk PSRS būvēšanā.⁹³ Kāds būtu Veidenbauma dzīves ceļš?

Neapšaubāmi mūsu dzejas klasikas krājumā būtu daudz bagātīgāks Veidenbauma dzejas klāsts. Iespējams, arī publicistisko darbu pūrs – daudzskaitlīgāks un tematiski daudzveidīgāks. Viņa biogrāfe Līvija Volkova uzsver, ka “daba Veidenbaumam ir piešķirusi matemātiķa smadzenes”.⁹⁴ Līdzīgs ir arī Rūdolfa Egles viedoklis, viņaprāt, Veidenbaumam piemītusi matemātiķa un vēsturnieka domāšana.⁹⁵ Edvards Treimanis-Zvārgulis stāsta, ka Veidenbaums reiz izteicies:

Kā visskaistākais mērķis man šķiet: būt dzīvē no citiem pilnīgi neatkarīgam, nodoties zinātniekiem pētījumiem un iepazīstināt ar tiem tautu viegli saprotamos rakstos. Bet šim mērķim ir sava prozaiskā puse: vienīgi viņu acis paturot, latvietis var drīz vien nomirt badā. Lai no tās

⁹³ Sk.: Zelče, V. Jaunstrāvnieki.

⁹⁴ Volkova, L. *Eduards Veidenbaums. Problēmas. Risinājumi. Hipotēzes*, 80. lpp.

⁹⁵ Egle, R. *Eduards Veidenbaums dzīvē un darbos*, 65. lpp.

izbēgtu, es par savu galveno studijas arodu izvēlējos tieslietu zinātni, ka, ar filozofiju vai rakstniecību darbojoties man kādreiz aprūks mai- zes, tad praktizēšu pa reizei kā advokāts un – būšu atkal glābts.⁹⁶

Četri līdz mūslaikam nonākušie Veidenbauma publicistikas sacerējumi vēsta, ka tieši šādu savas dzīves programmu viņš arī bija sācis īstenot.⁹⁷

Publicistic writings of Veidenbaums

Vita Zelče

The article centres on the publicistic writings of Eduards Veidenbaums, whose legacy comprises four works – *On National Economy* (1886), *Historical Development of Penal Laws and Their Philosophical Basis* (1891), *More Light!* (1892) and *Reflections on Mechanics* (1891, published in 1894). The texts are analysed by applying the methodology of Discourse Historical Approach to discourse analysis developed by Ruth Wodak, which accentuates the importance of the discussion and understanding of historical context in text creation. Two key discourses emerge in Veidenbaums's publicistic writings: the discourse of justice and injustice, and the discourse of societal and technological change. Several discursive strategies have been successfully used in their creation – nomination, predication, argumentation, representation and intensification. Veidenbaums's discursive constructions show that it is important for him to question the mode of life of the time, including the existing injustice, the ongoing social and economic changes, as well as the growing importance of modern technologies. He believes that the transformation of the social order will be facilitated both by scientific discoveries and their implementation, as well as by people and organizations that are able to stand up for justice. Veidenbaums's works are characterized by a wealth of knowledge and facts, as well as artistically expressive and rich language. This oeuvre was significantly influenced by the historical context and circumstances of his time, the literature Veidenbaums read, the knowledge he acquired at school and university, as well as communication and exchange of ideas with friends, relatives and fellow students.

Keywords: journalism, discourse analysis, justice and injustice, societal and technological change, historical context.

---

⁹⁶ Cit. pēc: Egle, R. Eduards Veidenbaums dzīvē un darbos, 67., 68. lpp.

⁹⁷ Raksts izstrādāts programmas *ERA.Net RUS Plus-S&T (EU-FP7)* projektā *Living Together with Difficult Memories and Diverse Identities*.